

DIRIJYORLIK SAN’ATI TARIXINI O‘RGANISHNING ILMIY-PEDAGOGIK AHAMIYATI

Jalilov Shokir Isomiddinovich

Navoiy davlat pedagogika instituti

“Musiqqa ta’limi” kafedrasida dotsenti v.b.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada asosan dirijyorlik fanining tarixi, shakllanishi, rivojlanish jarayonlari, dirijyorlik holati, partitura ustida ishlash, dirijyorlik harakatlari, auftakt va uning turlarini imkon qadar yoritib berilgan. Mazkur maqolada yoritib berilgan ma’lumotlar bo‘lajak dirijyorlarni dirijyorlik fanining tarixi, maqsadi, vazifalari, dirijyorlik harakatlari va ularning vazifalari bilan tanishtirib, ularning professional faoliyatlarini tashkil etishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

АННОТАЦИЯ

В данной статье подробно освещены история науки о дирижировании, ее становление, процессы развития, способы дирижирования, работа над партитурой, дирижёрские движения, ауфтакт и его виды. Информация, представленная в данной статье, знакомит будущих дирижеров с историей, целями, задачами, проведением действий и их задачами, а также служит важным фактором в организации их профессиональной деятельности.

ANNOTATION

This article covers in detail the history of the science of conducting, its formation, development processes, methods of conducting, work on the score, conducting movements, auftaque and its types. The information presented in this article introduces future conductors to the history, goals, objectives, conduct of activities and their tasks, and also serves as an important factor in the organization of their professional activities.

Kalit so‘zlar: dirijyorlik, qo‘l harakati, xeyronomiya, xor, orkestr, battuta, raqs, qo‘shiq, kuy, general bas, kompozitor.

Ключевые слова: дирижирование, движение руки, хейрономия, хор, оркестр, баттута, танец, песня, мелодия, генеральный бас, композитор.

Key words: conducting, hand movement, cheironomy, choir, orchestra, battuta, dance, song, melody, general bass, composer.

Dirijyorlik san’ati eng yosh ijro turlaridan biri bo‘lishiga qaramasdan, uning ildizlari eramizdan avvalgi XV – X asrlarga borib taqaladi. O‘sha davr jamoasini to‘planishini tashkil etishda tayoq, qo‘l, kaft harakati bilan urib usullar chiqarish, yo‘lboshchilar chaqirig‘i bilan o‘rin almashgan. Bu harakatlarda, dirijyorlikning ilk belgilarini kuzatish mumkin. Insonga xos bo‘lgan his-hayajon ruhiy holatlarni o‘sha

davrda, usullar asosida harakatlanib, raqsga tushish bilan tasvirlangan. Bu harakatlarni qo‘ldagi tayoq yoki yog‘ochda urib boshqarganlar. Natijada guruhni tezlik va usul yordamida boshqarishga sabab bo‘lingan. Shu boshqaruv faoliyatini, dirijyorlikning ilk ko‘rinishi deb tushuntiriladi. Bunday ijrochilarni boshqarishda, urma shovqinlik tovush chiqarish uslubidan foydalanilgan. Boshqaruvchi raqs harakati jarayonini nazoratga olgan.

Dirijyorlik taraqqiyotining keyingi bosqichi, qadimiy Yunon, Rim, Misr davlatlaridagi madaniy hayot bilan bog‘liq. Qadimgi Yunon sahnasida asosiy ishtirokchilardan biri xor edi. Xor boshqaruvchisi korifey¹ dirijyor vazifasini bajarardi. U sahnadan turib, o‘lchovning kuchli hissalarini, konturi bilan urib ko‘rsatardi. Bu davrda, musiqa asosiy o‘ringa chiqadi. Raqs, harakat hukmronligi qo‘shiq, kuy bilan o‘rin almashadi.

Sekin-asta, urma shovqinli boshqaruv, qo‘l harakati imo-ishorasi bilan o‘rin almashdi. Bunday rahbarlik “xeyronomiya” (grek. “xerg” – qo‘l, “uotsos” - qonun) deb nom olgan. Bu qo‘l imo-ishora harakatlari bo‘lib, dirijyorlik ijro san‘atiga asos soldi. Xeyronomiya qo‘llar harakatiga erkinlik berdi. Urub boshchilik qilinganda, faqat pastga va yuqoriga bo‘lgan harakat bilan cheklanilgan. Xeyronomiyada esa, ancha erkin (ichkari va tashqariga) harakatlanish imkoniyati yaratildi.

O‘rta asrlarda dirijyorlik san‘atining rivoji, cherkov hayoti bilan bog‘liq bo‘ldi. XVI asrga kelib, Fransiya, Italiya, Germaniyada battuta,² cherkov xorining boshqargan dirijyorning ramziy maqomi sifatida paydo bo‘ldi. U hozirgi dirijyorlik tayoqchasining dastlabki obrazi edi. Battuta bilan dirijyorlik juda ko‘p tanqidlarga uchradi. Ijro vaqtidagi shovqinli boshqaruv, musiqa sadolanishiga katta xalaqit berardi. Izlanishlar natijasida, dirijyorlik tarixida keyingi bosqich – General basga o‘rin berildi. General basning paydo bo‘lishi, ansambl boshqaruvini tubdan o‘zgartirdi. Klavisinda o‘tirgan general-bas, o‘lchovni tezlikni belgilagan holda, bir xil ketma-ketlikda, garmonik akkordlar bilan hissalarini aniqlashtirgan. Shovqinli boshqaruvdan, shovqinsiz boshqaruvga o‘tish dirijyorlik ijrosidagi yuqori ehtiyoj edi. XVI-XIII asrlarda general-bas orkestr boshqaruvida hukmronlik qildi. Klavisin yoki organchi partitura bilan faqat o‘z partiyasini emas, balki, orkestrni o‘z partiyasi bilan birgalikda boshqarishi kerak edi. Bunday boshqaruvda asosan ansamblni nazorat qilinib badiiy talqin haqida gap bo‘lmagan.

Keyinchalik I.S.Bax ijod qilgan davrlarida, ikkitalab dirijyorlik ya’ni, klavisinchi xor va solistga, skripkachi esa, orkestrga boshchilik qila boshladi. Kamonni battuta

¹Корифей (қад.грек. – йўлбошчи маъносида), қадимий грек трагедияларида хорнинг бошқарувчиси.

² Battuta – ital.battuta, battere – so‘zidan olingan bo‘lib, “urmoq” ma’nosini bildiradi. XV-XVIII asrlarda takt o‘tkazish uchun ishlatilgan maxsus tayoq .

³ Vokal musiqasidagi shakl. Aniq metrik chizmaga bo‘ysunmagan deklomatsiya.

o‘rnida ishlatib, ba’zi opera rechitativlarida³, bas yo‘nalishini chalayotgan violonchel boshqarardi. Bir guruhga boshi bilan, boshqasiga oyog‘ida yer tepinib, qolganlariga barmoqlar ishorasi bilan ko‘plab boshqaruv, ijro ansamblini uzilishiga olib keldi va o‘z vazifasini oqlamadi. Cholg‘uda ijro bilan bandlik, ansambl boshqaruviga xalaqit bera boshladi.

Dirijyorlik ijro san‘ati mustaqil san‘at turi bo‘lib, tasdiqlanguncha uzoq va murakkab tarixiy jarayonni bosib o‘tdi. XVII asr Italiyada dirijyorlikning nazariy asosi, takt chizmasi paydo bo‘la boshladi. Takt musiqada boshqaruvning asosiy tizimiga aylandi. Dirijyorlar ijodiy izlanib, o‘lcham birligiga rioya qilgan holda, har bir hissani aniq ko‘rsatishni boshladilar. XVIII asr ikkinchi yarmiga kelib esa, konsertmeystr – jo‘rnavoz orkestrni boshqardi. Cholg‘uchilarga asarning badiiy tomonini tushuntirishga harakat qilayotgan skripkachining “dirijyorligi” ularning talabini ko‘proq qondirdi. Shu yo‘sinda ma‘no va mazmunga ega ijro texnikasi harakatlari paydo bo‘ldi. Battuta teridan qilingan naychaga, yoki qog‘oz o‘ramalariga almashtirib berildi.

XIX asrda ham, dirijyorlik san‘ati hali tug‘ilish davrini boshidan kechirdi. Konservatoriyalarda dirijyorlik mutaxassisligi yo‘nalishi yo‘qligi sababli, qobiliyatli va zehnli sozandalar dirijyorlik pultiga chiqishardi. Simfonik musiqani rivoji bilan birgalikda konsertmeystrlar o‘rnini dirijyorga bo‘shatdi. Dirijyorlik qiluvchi ijrodan ozod bo‘ldi. Bu o‘zgarishlar dirijyorlik san‘ati rivoji yo‘lidagi eng asosiy yutuqlardan biri edi. Yevropada K.M.Veber va I.Mozel simfonik orkestr ijrosi rivojiga katta hissa qo‘shish bilan birgalikda, birinchilardan bo‘lib, klassik dirijyorlik maktabini asoschilariga aylanishdi. Keyinchalik Venada bo‘lib o‘tgan musiqiy festivalda I.Mozel (1812 y.) K.M.Veber (1817 y. Drezden), L.Shpor (1817 y. Frankfurt. Na Mayne) amaliyotda tayoqcha qo‘lladilar. Yangilik juda tanqid va tahlillarga yuz tutdi. Shunga qaramay, maqsadga muvofiqligi sababli tayoqcha dirijyorning asosiy belgisiga aylangan.

XVIII asrda kompozitorlar o‘z asarlariga dirijyorlik qilgan bo‘lsalar, keyinchalik gastrollarda boshqa kompozitor asarlariga murojaat qilayotganlarini ko‘p uchratish mumkin bo‘ldi. Yildan yilga cholg‘ularda ijro imkoniyati rivojlanadi. Orkestr tarkibi kengaydi. Musiqada faqat takt urish bilan chegaralanmay, balki, ifoda vositalarini, harakatlari orqali tushuntirish yo‘llari izlandi. Dirijyorning orkestr bilan uzviy aloqasi talab etildi. Izlanishlar natijasi, dirijyorlarning orkestrga qarab yuzma-yuz turib muloqot qilishiga olib keldi. Birinchi bo‘lib orkestr bilan R.Vagner, G.Berlio va F.Mendelsonlar to‘liq ijodiy muloqotni boshlab berishdi. Dirijyorlik ijro san‘atida katta burilish yuz berdi. Bu burilish orkestr va dirijyor aloqasida katta imkoniyatlar yaratdi. Asarda xarakter, shtrix, fraza yo‘nalishini qo‘l harakatlari orqali tasvirlash juda qulay

bo‘ldi. Chambarchas muloqotga erishildi. Izlanishlar natijasida, hozirgi dirijyorlik holatiga asos solindi.

Tarixni yaxshi bilish bajarilayotgan, rejalashtirilayotgan ishlarimizga to‘g‘ri yo‘nalish ko‘rsatadi.

Xulosa qilib, dirijyorlik san‘ati rivojini ma‘lum bosqichlarga bo‘lamiz:

1. Usulni (qo‘l, oyoq, tayoq bilan) urib shovqinli boshqarish.
2. Xeyronomiya – kuyda balandlik va cho‘zim yo‘nalishni (qo‘l, barmoq, bosh bilan) boshqarish.
3. Battuta bilan boshqaruv.
4. Cholg‘uda chalib boshqarish (general bas)
5. Orkestrga yuzlangan mustaqil boshqaruv.

Oxirgi boshqaruv, dirijyorlik ijrochiligi tarqqiyotining cho‘qqisi bo‘ldi.

Dirijyorlik kasbi, hozirgacha kam o‘rganilgan hisoblanadi. Musiqa ijrochiligida mavhum san‘at yo‘nalishidir. Shu sababli, hozirda ham, juda ko‘p nazariy va amaliy bahs munozaralarga to‘qnash kelamiz. Dirijyorlik universal kasb bo‘lib, yuqori musiqiy madaniyat, xotira, irodali, pedpogika uslubiyotlari bilan tanish, o‘z fikrini boshqalarga tushuntira oladigan, orkestr tarkibidagi har bir cholg‘u imkoniyati va xususiyatlari bilan yaxshi tanish, qo‘shiqchilik, raqs san‘atidan xabardor tashkilotchi va rahbardir.

Dirijyor o‘zining badiiy fikrlashlarini cholg‘uda emas, balki boshqa ijrochilar ijrosi yordamida aks ettiradi. Uning vazifasi asarni yodlab, o‘rganib, turli xil musiqiy qobiliyatga, bilimga, xarakterga ega bo‘lgan shaxslarni, o‘z tushunchasiga bo‘y singdirib, guruh ijrosini bir oqimda yo‘naltirishdir.

Orkestr dirijyorligi ijrosining rivojlanishi yevropada keskin tus oldi. Bunday ijodiy talqin dirijyorligini o‘shish jarayonining tug‘ilishiga nemis kompozitori Vagnerning maktabi va Berliozning yorqin dirijyorlik konsert uslublari katta turtki bo‘ldi. Natijada bir qator dirijyorlar: Germaniyada-G.Rixter, F.Motl, A.Nikish, G.Maler, Angliyada-G.Vud, D.Barbirolli, Fransiyada-P.Monte, Sh.Myunsh, Italiyada-A.Toskanini, V.Ferrero va boshqalar yetishib chiqdilar. Mana shu davrga taniqli nemis tadqiqotchisi G.Shyuneman aniq baho beradi. “Dirijyorlik san‘ati, talqin san‘ati tarixiga aylandi. Endilikda faqat ijro belgilari bilangina cheklanib qolmay, balki, musiqada jumla yo‘nalishi, ijro uslublarini, badiiy mazmunni tushuntirishga qo‘l urildi. Yevropa dirijyorlik maktabidan o‘rnak olgan holda, rus kompozitor va dirijyorlari ijod eta boshladilar.

Rossiya dirijyorlik maktabi asosan XVIII asr ikkinchi yarmigacha xor bilan bog‘liq bo‘lgan. Tarixining ildizlari XVI-XVII asrlarga borib taqaladi. Xorlarda ham o‘z boshliqlari bo‘lib, tovushlarning tushishini boshqargan. Keyinchalik XVIII asrga kelib, shox saroylarida birinchi opera guruhlari, keyinchalik cholg‘u ansambllar tarkibida mahalliy ijrochilarni uchratish mumkin bo‘ldi. Saroy opera guruhini

boshqarganlaridan biri iste’dodli kompozitor ye.Fomin bo’ldi. U Moskva va Piterburgdagi shaxsiy opera guruhlarini bilan chiqishlar qildi. Uning safdoshi, rus dirijyorligi san’ati ijrochiligiga asos solgan A.Pashkevich edi. Keyinchalik Piterburgda, saroy shaxsiy bal orkestrini boshqardi. U bilan bir qatorda Degteryov, yerjovlarning xizmatlari katta bo’ldi.

K.A.Kavos ijodiga ham, tarixda baho salmoqli berilgan. Qirq yildan ortiqroq Piterburg imperator opera teatrida kapelmeyster bo’lib ishlagan. Glinkaning “Ivan Susanin” operasi sahna yuzini ko’rishi uning mehnati bilan bog’liq. Shu yo’sinda, rus dirijyorlik san’atining poydevoriga g’isht qo’yildi. Avval Piterburg konservatoriyasida Anton va Nikolay Rubinshteynlar, M.Balakirev nafaqat rus kompozitorlari asarlari balki, Vagner, Shuman, List ijodlariga murojaat etdilar. yevropa klassik musiqasi bilan tanishuv, ommaning ma’naviy saviyasini ko’tarishda xizmat qildi. Rossiya va yevropa gastrollarida katta olqishlarga sazovor bo’lishib, dirijyorlik san’atining shakllanganligini namoyon etishdi.

ADABIYOTLAR:

1. Abdullaev R.S. O‘zbek mumtoz musiqasi. - T., 2008.
2. Azimov K. O‘zbekiston dirijyorlari. Toshkent: 2001.
3. Azimov K. O‘zbek xalq cholg‘ulari havaskorlik orkestri bilan ishlash uslubi. - T., 2002.
4. Istoriya uzbekskoy sovetskoy muzyki. - Tom I. - T., 1972.
5. Istoriya uzbekskoy sovetskoy muzyki. - Tom II. - T., 1973.
6. Mushegyan-Konnova Ye.R. Dirijyorlik. – Toshkent, 2014.
7. Olxov K. Teoreticheskie osnovy dirijerskoy texniki. – L. – M., 1984.
8. Haqnazarov Z. Dirijyorlik haqida. - Toshkent, 2011.
9. Jalilov Sh. “Musiqqa madaniyati darslarini tashkil etishda o‘qituvchining pedagogik mahorati”. “O‘zMU xabarlarini” ilmiy jurnali – Toshkent – 2021. 1/3/1

Internet saytlari:

- 1.1. <http://www.eduard.alekseyev.org>
- 1.2. www.folkinfo.ru
- 1.3. www.classicmusic.uz